

Kormos István: A vasmozsár törője alatt

Kedves Pista! Hogyan és miképp írjak rólad, prózádról? Nem olyan idők járnak, hogy könnyen futhasson a toll. De nem is olyanok, hogy megfutamodhasson. Körbenézvén látom, hogy fogynak a pásztorok, a kornissi pásztorok, és szaporodnak a herédések. Írtam egyetemdről hajdan, a kormosi egyetemről, azért is kaptam néhány oldalvágást. A könyv, a vasmozsár tanulságait most úgy kell elmondanom, hogy előzetesen néhány röpke vádat is megválaszoljak. Melyek ezek a legjellemzőbb gondolatok? — hadd fogom össze őket. A fiatalok túlértékelik Kormost — hallik az egyik. Ez még komolyan veendő és komoly választ kíván, nem úgy a második, csodálom, hogy nem pirult el szégyenében a papír, amikor egyik pályatársam, vagy ahogy Te mondanád „évfolyamtársam” rávéste: Kormos a múlté. S itt a harmadik ellenvetés is, hogy Neked, költőnek mennyire másodlagos, hordalékos e műfaj: az esszék, jegyzetek, interjúk gyűjteménye. A másodlagosságot is még másodlagosítja ezen esszék hangütése: túllirizáltsága, szubjektív volta, ellenőrizetlen képisége.

Vegyük csak szépen sorra. Túlértékelik a fiatalok Kormost? Köztük akár én is? Alig hiszem. Elsősorban az értékelés maga is elmaradt. Eddig kötetnyi pályakép még se Kormosról, se Nagy Lászlóról, se Simon Istvánról, se Juhászról nem jelent meg. Hol vannak a hozzájuk méltó, műveikhez méltó írások, tanulmányok, monográfiák. Nem lihegő értékelések vagy túlértékelések, hanem azok az elemzések, tanulmányfények, amelyek bevilágítanak a versek, elképzelések és tettek legbelső zugaiba? Annál többet az én nemzedékem sem mondott, hogy Kormos — Nagy László, Juhász Ferenc, Csanádi Imre mellett — költészetünk adott időszakának, adott programjának (hiszen: a költészet is világnézet, sőt nem csak világnézet, hanem látás), tehát költészetünk adott időszakának és adott látásmódjának legjelentősebb képviselője. Ez pedig vitathatatlan.

Nézzük a következőt, az ocarpirítót, hogy Kormos a múlté. Egyrészt én nem szeretem azokat, akik egy halottat kétszer eltemetnek. Először eltemetik földi porait, majd gyorsan utána eltemetik művét, művészetének tanúságát, példáját. Másrészt hogyan vitázzam azokkal, akik már akkor a holtak listájára írták Jékely nevét, amikor még élt, sugárzó arccal járt köztünk. Nem ért a kormosi példából semmit az, aki ily rangos költőt „leír”, mondván, a múlté mindenestül. Kormos épp e kötetben is megfogalmazott, újra és újra megfogalmazott legfőbb programja ugyanis az, hogy költészetünk a Halotti Beszédőtől a mostani legfiatalabbakig megszakíthatatlan és megszakíthatatlan folyamat, egység. „A múltból is, a jelenből is át kell venni, ami jó. Pályakezdő költőnek mindenkire gondolni kell, aki előtte magyarul verset írt. A Halotti Beszédig visszamenőleg világosan levezethetjük költészetünk szellemi családfáját” — mondja például a kötet egyik legfontosabb, ha épp nem a legfontosabb „A hagyomány szerepe a fiatal magyar lírában” című interjújában. Ajánlhatom e beszélgetés kristálytisza gondolatmenetét azoknak is, akik azt hiszik, hogy velük ér véget végképp a magyar irodalom; de ajánlhatom azoknak méginkább, akik azt képzelik, hogy most, övelük kezdődik.

És nézzük a harmadik kérdést, a műfaj kérdését: képgazdag lírai esszék, műhelyjegyzetek, interjúk világát. Összefoglalóan az esszé helyzetét. Hányfelől éri támadás manapság az esszé? Épp azt a műfajt, amely újabb irodalmunkban kiemelkedő szerepet játszik. Támadják azok, akik támadják az úgymond irodalmi másodlagosságot. Támadják a költőt, aki prózát ír: költői útja megtorpanását, feladását látják e jelben. Támadják, aki önéletrajzot ír, mondván, sikerületlen életét kívánja igazolni benne. Támadják a műfajt szaktudósok, politológusok, társadalomkutatók, filozófusok, közgazdászok, az irodalomelmélet szakemberei, akik úgy érzik, az esszé az ő rovásukra elkövetett határsértés. Az esszé eszerint: maga a testet öltött illetéktelenség. Külön támadás érheti azt az esszét, amely lírai. Tehát a gondolatot képekkel segíti, anyanyelve gazdagságával szolgálja. A líra, mondják, nem segíti itt, hanem kizárja a

gondolatot, csak pótolja a meg nem levő szakismeretet és terminológiát, és egészében: trónjától fosztja meg és szti.

Nem érti az irodalom szerepét általában és ezen belül a költői képek, metaforák szerepét és erejét, aki ezeket a vádakát felsorakoztatja. Remélem, Kormos lírai, képgazdag, a metaforák levegőssége, tágassága által kinyíló prózáját, prózai okfejtéseit is értelmezni tudom gondolatmenetemmel.

Miért kellene azt állítani, hogy bármi műben külön sugárzik a csupasz gondolat s külön áll, ragyog a költői kép, a metafora, a dísz. Hogyan lenne dísz, gondolatpótlék, vagy rosszabb, a gondolon kolonc a jelző, vagy a hasonlat, a kép? Nem épp egységüket kell-e hirdetnünk, hiszen egy metafora: maga a megformált gondolat!

Nem épp az következik mindebből, hogy az a próza, amelyik költői eszközökben gazdag, az a vers, amelyik metaforákban gazdag: általuk, velük gondolatgazdag? Természetesen leg-szerencsésebb esetben, a tehetségesség esetében, ha a szövegben helyükön és méltó szerepükben vannak: a gyöngy jelzők, a tengert idéző hasonlatok, a kés metaforák. Kormos erre is példa, szerencsés esetében: versében, prózájában (előbb Kormos fejében) helyén vannak a dolgok.

És a műfajok másodlagosságának kérdése? Vagy az a kérdés, hogy irodalmunkban másodlagos szerepű maga az esszé?

Lehet, hogy épp így teremtődött meg irodalmunk második gazdasága. S ez a második gazdaság termeli meg, a szükségből erényt kovácsolva, ami a szellemi élet első gazdaságából hiányzik? Igen, meglehet. Németh László, Illyés esszéi, Sütőé, Csoórié újabban, s Kormos, Nagy László prózája többek között jelei irodalmunk virágzó második gazdaságának.

A kényszerből kovácsolt erény, a kihívás s a ráadott felelet mozgatóereje nyilvánvaló minden esetben. Mennyi félreértés és szándékolt félreértetés a hagyományok szerepét illetően a hetvenes évek legelején. Hányszor a rossz értelmezés, hogy mi a szellem öröksége. Mi a történelmi tudat szerepe? Hányszori félreértése annak, hogy mi a viszonyunk múltunkhoz, hogy egyáltalán, mi a viszonya egy fiatal költőnek elődjéhez. Félreértése annak, gyakorlatban is, szakikkekben is, hogy mi a viszonya az itt és most jelenének a múlthoz és éppen ennyire a jövőhöz. E tudati zavar hívta elő Kormos indulatát. Szükségszerűen, mert parancsoló volt a helyzet, hát leült és magyarázni kezdte újra és újra az összefüggéseket. S e szükség eredményezte az alapvető művek sorát: Bertha Bulcsu Délutáni beszélgetésétől a Domokos Mátyás készítette A hagyomány szerepe a fiatal magyar lírában interjúig.

Konkrétabb önéletrajzi vallomásai sem önmagát magyarázzák vagy kívánják igazolni, hanem a kort, korát vizsgáztatják. Általános érvényű tanulságokat keresnek, lett legyen szó árvaságról, szegénységről, gyerekkor tündérműjéről, szerelemről és személyi kultuszról vagy új nemzedék helyéről. Perlekedett-e valaki ennél szebben és mélyebben az utánajövőkért? Perlekedett más is, lehet, de csak a kevesek. Idézem szavait a Bertha Bulcsu készítette interjúból: „Kivételezettnek látom az írókat, általában a művészeket. Sokszor indokoltnak érzem a társadalmi elismerést, sokszor csüggesztő neveket és figurákat látok kulcspozíciókban, olyan helyen, ahol művekről és sorsokról döntenek. Nagyobb körültekintést kívánnék azoktól, akik embereket fontos posztokra állítanak. Értem én, hogy Déry Tibor egy elég gyötört élet után olyan helyzetben érezheti magát, amilyenben érzi, de a fiatalabbaknak több jó lehetőséget kívánnék, nemcsak beszédeket a lehetőségről. A szocializmus harminc éve után is nehéz pályát kezdeni nálunk, irodalomban, gyalupad mellett egyaránt.”

Melyek is Kormos legfontosabb témái? Mondhatom a hűséget először. E hűség csillagjegyében írja önéletrajzi emlékeit. A közelmúltban jelent meg könyv alakban Örkény ötvenes évekbeli remeke, a Babik. E regény egyik, karriert befutó hőse természetesen abszurd, groteszk az ábrázolás, otthon lakat alatt, disznóólban tartja a szüleit, és néha sétáltatja őket, mint a kutyákat. Efféle abszurd viszonnal fordul szembe Kormos, s a hűséget, az el nem szakíthatóságot hirdeti. Ezért idézi Csukás versét is, ezért a tanulsáért, kérdéért: „És mi történt a többiekkel, akik lent maradtak?”

Másik „témája” a szemérmesség. Ez idegeníti el az ötvenes évek gyakorlatától, az irodalmi sematizmus gyakorlatától, amelyben kurvamód kellett megfogalmazni a viszonyt: hazához, nemzethez, nemzetköziséghez, a hálát szocializmushoz, egyébhez. Többször említett és jogalapként említett szemérmessége tiltja, hogy akár szerelemről, akár társadalmi gyakorlatról szemérmetlenül beszéljen.

Harmadik témája, a nyitottság, a szemléleti összetettség. E nyitottság követeli meg tőle, hogy a hazáját szeresse, de ugyanakkor a másokét is megbecsülje. „Egyremegy Mecsér és Párizs és Pest: egyformán világítanak életem fölött” — írja vallomásában. E nyitottság, a tágaság engedi meg neki, hogy népe kultúráját a népköltészetől, a Halotti Beszédtől kezdődően számon tartsa és értékeiben szeresse. De ez követeli meg tőle, hogy a művészet legmodernebb világában is tájékozódjon. Íme, itt lehet az alkotói módszernek, magának a népi szürrealizmusnak a szemléleti alapja.

Másik témája e kötetnek, másik alkotóeleme a művészet folyamatosságának tétele. A Halotti Beszédtől máig a művészet folyamata. A József Attiláig visszavezető gondolat, a jelenlevő múlté, amely irányítja a jövőt. Ennek alapján perlekedik egyik pillanatban a szoborrá tett klasszikusért, Csokonaiért, a másikban egy ismeretlen pályakezdőért. Árulkodó és nagyerejű a kifejezése, mondván Csokonai Mihály is fiatal költő, csak évszázadokkal korábban élt, Jékely is fiatal költő, csak éppen „harminc évvel ezelőtti fiatal költő”.

Sorolhatnánk még a témákat, mind egy-egy tétel, mind egy-egy kormosi alaptétel. Egyre mindenképp utalni kell még; költészetünk ismeretlen csúcsait vizsgáló tekintetét földideznünk. „A mi országunknak nincsenek Himalája méretű hegyei, de a magyar költészet tele van Himalája méretű csúcsokkal” — írja egyhelyütt. Máshol pedig: „S nemcsak a csúcsok fontosak, mert a csúcsok alatt is vannak még csúcsok.” Kormos ezeknek a rosszul vagy félreismert, vagy kevésbé ismert csúcsoknak a vallatója. A természetszerű és tudatos Ady, József Attila, Nagy László (és folytathatnánk a sort) elemzések mellé ezért kerül újra és újra egy-egy minieszé, kormosi lexikoncikk Erdélyi Józsefről, Jékelyről, Gellért Sándorról, Nadányiról, Áprily Lajosról, Sinkáról, Szép Ernőről, Dsidáról, Berdáról, Somlyó Zoltánról és többekről.

Kormos István hatvan éve született, emléke előtt tisztelegjen ez az írás. Hatvan éve, 1923-ban született, és már hatodik éve halott. Épp ezt a hat-hét évet kérte még magának sorsjövendőlő versében, az Októberben. Akkor ugyanis, ötvenévesen „élete októberéről” beszélt. Aki ötvenévesen az októbert véli megélni, annak hatvanéves korára jön el az évvég, jéggel a december.

Nem kell hozzá jóslat, hogy „mi lett volna, ha...” Hiszen pontosan tudható. Kötetek sorát szerkesztette volna még a Móra Kiadóban, elsőköteteket és a Gyöngyszem-sorozat antológiáit, melyek könyvnek is gyöngyszemek. Hatvanéves most lenne, rögtön nyugdíjaznák. Prózákat írt volna, interjúkat vállalt volna még, hiszen a számvetés idejéhez érkezett. S írt volna még legalább egy kötetnyi verset, amit tervezett, 1200 sort, vagyis 12 darab százosoros verset. Készült el belőle egy, az is befejezetlen, az Egy keresztlevél hátára című.

Nem mondhatom azt, hogy ülsz egy bárányfelhőn Berdával, Jékelyvel és figyelsz. Figyelled, ahogy tehetségem mértéke szerint e sorokat gépelgetem. Nem figyelsz; nincs bárányfelhő; nincs halálon túli élet. Bár van, s ez azt jelenti, a műveidben élsz tovább. *(Szépirodalmi.)*